Không gian công cộng song song

Lần đầu tiên và duy nhất khi ở Hà Nội, tôi thấy mình như ngược dòng thời gian. Dường như tôi đang gặp lại tuổi thơ tôi vào những năm cuối của thập kỷ tám mươi trong một thành phố miền Tây xa xôi ở Trung Quốc vậy. Mọi thứ đều diễn ra ngoài trời: bác thợ cạo cạo râu cho khách dưới những tán cây cổ thụ trên hè, bà cụ làm cơm nắm trong những cái xô đỏ và bán nước ở góc khu tập thể đông đúc, các cô bác đứng tuổi đánh cầu lông trong công viên rộng rãi và vắng vẻ, còn phường hát rong rên rỉ não nề bên ngoài quán cà phê Internet. Đóng góp vào quang cảnh này là hàng tá gánh hàng rong bán rau quả chen lẫn trong tiếng còi xe inh ỏi không ngớt của hàng ngàn cái xe máy từ tam phương tứ hướng. Hãy hình dung về một thành phố tương tự, chỉ khác thay vì xe máy là xe đạp, các quán cà phê Internet là các cửa hàng giết mổ. Đó chính là thành phố quê hương tôi cách đây hai chục năm.

Tôi nhớ, lúc đó, nhiều nơi trở thành "của công", thường là không gian mở như vườn thú, công viên, đường phố và các cung văn hoá. Cũng có nhiều chỗ lại trở thành "của tư": đủ các loại hàng rong bé tẹo, như thể vô hình, lấn chiếm từng mét vuông, tất cả cùng nhau biến đổi cảnh quan thành phố. Ba mươi năm sau, định nghĩa về “công" và "tư" vẫn liên tục thay đổi theo thời gian. Đôi khi, các khái niệm này nhái lại nhau, thậm chí còn hoán đổi cho nhau một thời gian trước khi trở lại yên vị như cũ. Thế nhưng, với những người bán rong bình thường, công hay tư chẳng có ý nghĩa gì miễn là họ có tiền: hoặc để mua, hoặc để thuê. Mọi thứ, nếu không phải của họ, thì là của ai đó.

Nhưng dù gì cũng phải thừa nhận rằng: giản lược hoặc so sánh Hà Nội với một thành phố ở Trung Quốc hai mươi năm về trước là quá đơn giản. Thủ đô của Việt Nam cũng đang căng mình vươn tới bên kia phổ thời gian, hiện đại, đôi khi cả hậu hiện đại. Trên đường lần mò tới không gian nghệ thuật của Nhà Sàn, tôi luôn vấp phải những công trường xây dựng cùng những tấm ván quây kín từng khoảnh đất như thể chúng muốn tách biệt tương lai khỏi hiện tại. Trong khi đó, ở Nhà Sàn, Nguyễn Quốc Thành đang gắn những tấm ảnh của mình lên khuôn cửa kính nhìn ra những ngả đường tấp nập. Đằng sau những hình người trong suốt, màn đêm dần buông, những căn hộ mái đỏ bóng bẩy hiện ra, có lẽ, một đời sống khác.

Tôi rất vinh dự được tham gia buổi nói chuyện vào đêm hôm đó để trình bày về một diễn cảnh “công cộng” xảy ra mười tám tháng trước ở một thành phố cách nơi này chỉ ba giờ bay. Chắc trên truyền hình, hẳn các bạn đã thấy thành phố đó, vào thời điểm đó – Hongkong – với hình ảnh của những sinh viên giương ô biểu tình, đối đầu với lực lượng cảnh sát vũ trang bằng bình xịt hơi cay và dùi cui. Các bạn hẳn cũng đã thấy hình ảnh người biểu tình phủ kín Trung tâm quận tài chính Hongkong từ trên cao. Trong bảy mươi chín ngày, những khu phố trong vùng biểu tình chuyển đổi từ không gian công cộng (với mục đích sử dụng nhất định) thành vùng công cộng (tự do), ở đó có người đến kẻ đi và cả những người ngày đêm bám trụ. Bất kỳ ai cũng có thể vào đó, ai cũng có thể phát biểu hoặc đơn giản là ghi lời phát biểu trên những căn lều của mình. Mọi thứ đều trái ngược với logic thông thường của thành phố; không gì có thể thương mại hoá ở đó, thời gian dành cho nơi ấy không tạo ra lợi nhuận, ít nhất ở khía cạnh bạn không được trả công và bạn cũng chẳng đóng góp gì cho tổng sản phẩm quốc nội của thành phố. Nói một cách khác, đó là thời gian và không gian ngoài vòng pháp luật.

Khi lang thang quanh những địa điểm này, tôi thường không khỏi băn khoăn: phải chăng tất cả những người giận giữ trong hoà bình này, tất cả những nét vẽ nguệch ngoạc và tranh tường này, những cuộc biểu diễn và ca hát này đều thực? Làm sao họ có thể tồn tại và tiếp tục tồn tại? Đó là thời khắc không tưởng kết tinh lại và kéo dài cả ngày, cả tuần, cả

tháng và lâu hơn thế. Ở thời khắc đó, chúng ta, những người tham dự, cuối cùng đã tìm thấy một cơ hội để nhìn lại thành phố bằng con mắt phê phán và đưa ra những giải pháp thay thế – thế nhưng, những lựa chọn đó lại dường như bất khả thi. Cũng không có gì đáng ngạc nhiên khi tư duy phê phán đã chạm tới công chúng, hoặc nói một chính xác hơn là chạm tới sự thiếu hụt công chúng trong tổ hợp tài chính quốc tế phô trương luôn tự phong là "Thành phố Thế giới của châu Á" này. Một số nghệ sĩ chuyển tác phẩm của mình tới đây, số khác bắt đầu sáng tác ngay cạnh lều của mình.

Nội dung của các tác phẩm đa dạng, nhưng nhiều trong số đó cùng đặt một câu hỏi: Thế thành phố này là dành cho ai? Một trong số các tác phẩm sắp đặt là một chiếc giường đơn rất giản dị. Nghệ sĩ và khách tham gian đặt các bức ảnh đủ kiểu lên giường. Một vài bức là ảnh tư liệu ghi lại điều kiện sống đặc biệt cực khổ của Hongkong. Số khác là những hình ảnh châm biếm dạng quảng cáo một căn nhà “đẳng cấp quí tộc” vỏn vẹn với diện tích hơn ba chục mét vuông và giá tiền trên chục tỉ. Chưa hết, địa điểm dựng tác phẩm này – Almiralty – là một trong những khu vực đắt đỏ nhất ở Hongkong, nơi một cái giường đơn sẽ không bao giờ xuất hiện, thì trong những ngày này, nó lại nằm trơ trọi giữa phố. Nhà ở, thuế má, giáo dục, việc làm, ô nhiễm, quyền của các nhóm thiểu số, tự do ngôn luận v.v… khẩu hiệu tiếp nối khẩu hiệu, nghệ thuật tiếp nối nghệ thuật, khu vực chiếm lĩnh trở thành một cuộc triển lãm mặt trái của thành phố, nơi “phương Đông gặp phương Tây”. Thật là báng bổ!

Đúng lúc chúng tôi tưởng rằng có thể tiếp diễn sự báng bổ này thì đột nhiên, chỉ trong một đêm, mọi sự chấm dứt. Vào ngày thứ 80, đường phố lại "sinh lợi" và "đúng chức năng" trở lại, chướng ngại vật và lều lán biến mất, ô tô và các phương tiện di chuyển (cả ô nhiễm không khí) quay trở lại, giờ còn kèm theo cả sự hiện diện của cảnh sát. Không quyền bầu cử phổ thông. Không có chuyện chấm dứt lũng loạn bất động sản. Không gì hết. Tình hình chính trị xuống dốc tới mức chúng tôi tưởng đã xuống đáy. Sự thể như một giấc mơ để rồi tỉnh dậy trong thực tại đau đớn. Tất cả niềm vui và giải thoát từ những cuộc trình diễn, hình ảnh và ngôn từ đều biến mất. Một số tác phẩm nghệ thuật còn bị phá hủy, một số bị tịch thu. Tất cả chả thay đổi được gì. Giờ đây, mọi thứ còn lại chỉ như vật trang trí lãng mạn mang tính hoài cổ. Rồi chúng tôi tự hỏi, những thứ gọi là nghệ thuật này rồi để làm gì?

Tôi đặt câu hỏi đó ở Nhà Sàn Collective. Thật ngạc nhiên, nhiều người đã tham gia thảo luận rất lâu. Sống ở một quốc gia cộng sản khiến bạn tự nhiên dè chừng chức năng chính trị của nghệ thuật, một số người cho rằng mỹ học có thể và nên vượt lên chính trị, rằng "thơ ca vượt qua chính trị", như lời họ nói; số khác lại cho rằng giá trị cảm xúc và giải phóng từ những tham dự cá nhân, sự gắn kết giữa những người cùng chí hướng chỉ có thể hoặc là chính trị hoặc là thẩm mỹ.

Đồng thuyết trình với tôi, Tuấn Mami trình bày nghiên cứu và phác thảo dự án sắp tới – *Trong từng hơi thở - Không gì đứng yên* – của anh. Sử dụng các bức ảnh cũ và bản đồ Google, anh ghi lại những thay đổi chóng mặt diễn ra ở quê mẹ của mình. Ở đó, việc khai thác đá đang biến đổi cuộc sống của người dân địa phương. Người ta nói rằng, khai thác đá là nguồn lợi kinh tế to lớn của địa phương nhưng hoá ra, đó lại là kẻ phá hủy môi trường đầy quyền lực. Tuấn có kế hoạch giả trang hoà mình vào quần chúng để tìm hiểu những khó nhọc triền miên của người dân địa phương và sự biến đổi sâu sắc từ vùng nông thôn thành khu công nghiệp. Anh muốn dựng nên một mô hình xã hội không tưởng bằng những vật liệu sưu tầm trong quá trình thực địa và mời người dân quê anh tới đó với tư cách vừa là người tham dự, vừa là khán giả.

Liệu tác phẩm của anh có thay đổi được thế lực áp đảo, đặc biệt thế lực đó lại được nhà nước bảo hộ và củng cố không? Có lẽ là không. Dẫu vậy, từ nghiên cứu và sáng tạo của mình, một lát cắt hiện tại sẽ được ghi lại trong bối cảnh của, có lẽ là bất chấp, lịch sử đương đại đầy biến động. Tác phẩm của anh sẽ trở thành cột mốc trên đường mòn mà có lẽ một ngày nào đó, ai đó sẽ truy tìm. Tham gia vào một dự án như thế này, mỗi người có thể sẽ có quan điểm riêng về một phiên bản hiện đại hoá ở Việt Nam cũng như đề xuất một giải pháp thay thế cho một Việt Nam khác, cho dù giải pháp đó là bất khả thi.

Liệu rằng nghệ thuật có ích gì không? Có lẽ có, nhưng chất vấn về phương thức sử dụng một tác phẩm nghệ thuật đã mở ra những khả năng vô hạn và vượt thời gian. Tôi mừng vì đã có dịp tới Hà Nội và có cơ hội được đặt dự án của mình bên cạnh dự án của Tuấn Mami ở Nhà Sàn Collective. Tôi đã không nghĩ rằng trong một thế giới song song thế này, câu hỏi của tôi lại được trả lời.

Vui lòng theo dõi trang mạng của chúng tôi http://swfp3.org/ và fb.com/SkylinesWithFlyingPeople3
để biết thêm về chuỗi HỘI THẢO và TRƯNG BÀY trong khuôn khổ NHỮNG CHÂN TRỜI CÓ NGƯỜI BAY 3